

ПЪТУВАНЕ ВЪВ ВРЕМЕТО ЧРЕЗ СЕБЕ СИ

Радослав Радев

Човек влиза в литературата със сетивата си, а интелектът поставя в перспектива подобно свободно поле, което тепърва ще засява. Ако е израснал на село като мен, взема от природата благородство, склонност да съзерцава и добротата, но не като жест, а като състояние. Българската природа ни учи как да ползваме енергията на стихията и безвремието на покоя. Представете си лятно време, рекичка, сянка и тишина – природата спи, спокойна като всезнаеща; само ветрецът притичва по тялото ѝ, за да отпъди насекомите. Баба ми Мария знаеше тези навици на природата, самата тя беше умна като нея и ме пускаше до близката гора да чета по цял ден под сянката на приказливите дренки. В тази светла гора с широки поляни, по които пасяха овце, а по обяд овчарите размирихваха на чесън, прочетох трилогията на В. Шишков „Емелян Пугачов“. Тежички бяха томовете и малко си спомням от тях. По-силен е споменът за онова прекрасно време – хубаво е да четеш сред природата. Докато четях, плодовете узряха; четеш и узряваш заедно с тях. Обичам малките плодове и големите плодни дървета. И аз като Хитър Петър в историята за тиквата, дъба и жълъда, ще кажа: Господ си знае работата – под такива дървета човек може да полегне за почивка, да събере мислите си и да намери себе си. От това спокойствие и съзерцание имам много кръгове, завъртени в тялото ми.

На следващата година започнах на чета трилогията „Самуил“ на Димитър Талев и с мъките на българския цар прекрачих отвъд 60-те години на XX век, а БКП възвести, че социализмът е победил. Имахме огромна градина и затревен двор, в който петелът (основният ми враг) водеше засмените си бърбиви хубавици; овце и агнета, които все побутваха ръцете ми в очакване; и прасе – Гошо беше любител на яденето и почесването. С това имане от магазина купувахме само сол и хляб, все още с купони. Двамата хляба доставях аз. Бяха дъхави, топли и докато се върна вкъщи, единият стоеше върху другия като троха. Дядо ми Георги се усмихваше със сините си очи, беше мъдрец и хитрец и ме научи да карам велосипед. С него ме пращаше за хляб – и ръцете ми заети, и дъхавият хляб – в чантата.

След 60-те години очите ми останаха в града. Силистра, със своята стара култура и богата история, е в прегръдките на Дунав. Край пристанището река-

та прави голямо обратно течение, за да се отърка в древна крепост. Живеехме на стотина метра от нея и остана в мен за цял живот. Имахме лодка, баща ми Димитър не беше по професия рибар, но беше цар на риболова. Помагах му и растях в лодката с уроците на реката. Веднъж беше уловил шаран, голям и издут от хайвер. Беше категоричен: „Майка е. Трябва да я пуснем“. Запомних този израз и смисъла, вложен в него – всичко беше толкова просто и кристално ясно. Прилагах го в различни ситуации особено когато трябваше да свърша нещо по повеля на майка ми Пенка.

Учителката по литература, другарката Атанасова, не ценеше съчиненията ми и трудно изкарвах „добър“. Но си казвах: „Учителка е, ще трябва да я извиня“. Понякога подобни изрази стават формули на живота, както при Мария от „Пютюн“ на Димитър Димов. Знаковите случки обаче градят житейската ни философия. Една от тях и сега буди удивление в мен: През есента на 1971 г. реколтата от грозде в Силистра беше толкова богата, че местният Винпром нямаше къде да сложи виното. Тогава учителският колектив се съгласи за целта да се използва басейнът на училището. Дойдоха, обляха го с парафин, напълниха го, запечатаха го, оградиха го, а ние като котараци го обикаляхме. През междучасията сядахме на един нисък зид. Уж сме с гръб към басейна, а чуваме как виното приказва. Правехме се на герои, за да стигнем до него, но всичко остана като намерение. Ако педагогическият ефект, основаващ се на съблезняването, беше в това да ни научат да възнамеряваме, експериментът се оказа успешен – и днес възнамерявам на воля. И кой знае как духът на виното влезе в нашите сърца. Може би се промъкна и в часовете по литература – другарката Атанасова стана по-весела и добра, а пък аз се замислих за специалността „Българска филология“ и за университета във Велико Търново.

Спасение в детството ми бяха природата; селото, загърлено от хълмове, които вечер до късно не пускаха слънцето да си отиде; Дунав, с мащаба на вечното си присъствие; библиотеката, където се чувствах неизмерно богат дори без стотинка в джоба. Всички те определиха и моето отношение към литературата – чрез нея понасям и пренасям (изразът е на Ницше) – понасям болките и несгодите, но пренасям радостта, любовта и свободата – без тях отминалият ден е само изгубено време.

Мисля, че значими са не житейските факти, а състоянията на човека, свързани с тях, и за себе си отчитам две изживявания, които станаха знакови за моя характер. Свързани са с отражението. В годините на своето юношество се застоявах на брега на Дунав, който при Силистра прави широк завой, залезите на слънцето са с дълга и наситена с блясък пътека. Това отражение е омагьосващо, отнема реалността и както казват древните гърци, очите стават мозък, изнесен напред. Отражението ми помогна да разбера, че когато имам едно, то никога не е само. В него е отразено друго, което активира сетивата, за да бъде открито. Мисля, че това прозрение повлия върху начина ми на писане и говорене и ме доближи до толерантността.

Тъкмо отражението ме свързва и с Велико Търново. Първото ми преминаване по Стамболовия мост, по тесния тогава път до университета, отвори пред мен нов път и посока. Света гора; университетът в слънчевото подножие на хълма; Янтра в дълбоката му сянка; Царевец, прехвърлящ броеницата на времето; тайнствената Трапезица, сестра на вековете. Светът тук е отворена книга – слънце, сенки и магия някаква; отражения и слова по-звънливи от камбаните на старите храмове. Древната река е навсякъде, а отраженията в нея са велика наука за тези, които, като гледат – виждат.

Университетът е моята младост и зрелостта ми. Тук намерих любовта, която осмисли живота ми отвъд аудиториите и библиотеката. Но нека личният живот след детството да остане във всевиждащото божие око, защото събитията са само видимата страна на тайнство отвъд причината и следствието. Такова е отношението ми и към изобразителното изкуство, в което заживях чрез съчетание на артистичност и интимност, тъй като обичта ми към него се породила от приятелствата.

В битието ми на университетски преподавател ме въведе академик Иван Радев и макар конкурсът ми да беше по методика на литературното обучение, възрожденската литература остана моето вдъхновение. За радост, книгите и изданията на творците и личностите от Възраждането не бяха цензурирани и достъпът до тях беше свободен. Така отрано отворих очи за поведението на Русия спрямо народа ми и за ролята на богатите българи в обществения живот през XIX век. Разбрах, че геният на Ботев е неоспорим, но твърде оспорима е иронията му по отношение на „Добродетелната дружина“. Поетът нарича тази финансова институция „Добродетелна“, а тя е с изключително значение за икономиката, образованието и културата ни дори и след Освобождението. Младите българи (на брой 137), които получават стипендии от „Добродетелната дружина“, са със самочувствие, защото паричното изражение на тази помощ е над стандарта на държавите, в които са изпращани да се учат. По тази причина се занимават само с образованието си и всички се връщат в родината – да помагат и съграждат. Това, което са направили богатите българи през Възраждането, е в сянката на революционерите, дали живота си за свободата. А към свободата има и друга гледна точка, която невинаги е свързана с проливане на кръв.

Не бих казал, че книгите, които съм написал, не са имали популярност, особено тези, посветени на литературното обучение. Но същинската тръпка на авторството като приключение усетих, когато в семейството създадохме „Малкият готвач“. Децата ми (тогава на 12 и 9 години) експериментираха, за да бъде всичко истинско, а ние родителите похапвахме и обобщавахме резултата. Рецептите влязоха в съжителство с вдъхновени илюстрации, с анекдоти, пословици и гатанки. Прекрасно време на съдружие и обич. В началото на 90-те години (време все още без интернет) тази книжка имаше невероятен успех

сред децата и техните майки. От това време разбрах – книга се пише с добро настроение, тя трябва да е обгърната от живота така, както слънцето обгрижва деня. Предимството на доброто настроение е, че не изисква аргументи, които са тежкото въоръжение на съзнанието. Настроението е леката пехота – покрай блясъка на меча (перото) воинът автор има време да помисли за дома и близките си и да се спаси от омразата. А българинът е велик войник – воюва така, че съзнанието му да избяга от войната. Тук присядам до Йовков ...

Може би с по-голяма тревога съм отварял очите си за литературата в Северна Македония след Втората световна война. За чест и слава на националната ни библиотека в нея имаше всичко, което е издавано там. Антибългаризмът засядаше в гърлото ми, но поети като Йован Котески, белетристи като Миле Неделкоски, Младен Сърбиновски и др. връщаха желанието ми да минавам отново и отново по стария мост в Скопие и да пускам погледа си по Вардар, който, приласкан от стиховете на Яворов, не се поддава на македонизма: „А Вардар, Дунав и Марица, Балкана, Странджа и Пирин / ще греят нам – до гроб зарица“. Човек, който се занимава с македонска литература и общува с македонски творци, има този единствен шанс (зарица), за да не потъне в мрака на „голямата шашма“, македонизма.

Като преподавател и изследовател на българската литература се стремях да преоткрия жизнеността на моя народ. Вървях подир неговия смях, веселие и хитрост, подир очарованието на еротичния му живот не за да трупам излишен оптимизъм, а за да сглобя от изгубеното и потиснатото от идеологията, държавата на духа му. Когато дойде възрастта с шестица отпред и осмица след нея, човек не тича към света, а се връща от него. Бавно се освобождава от суетата и му се иска да се види отразен единствено в хората, които обича. Тогава глаголят „присъства“ остава в сегашно време и се пълни със смисъл.

Радослав Радев